

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Т.Г. ШЕВЧЕНКА

ВІСНИК

Чернігівського національного
педагогічного університету

Випуск 106

Серія: ІСТОРИЧНІ НАУКИ

№ 9

Чернігів
2012

УДК 94(477.51)°15°

Георг Кондратюк

НАСЛІДКИ ЛЮБЛІНСЬКОЇ УНІЇ 1569 Р. ДЛЯ СЛУЖЕБНОЇ ШЛЯХТИ
ЛЮБЕЦЬКОГО СТАРОСТВА КИЇВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА

Люблінська унія 1569 р. призвела до зміни державного підпорядкування Любецького староства. Як і раніше, любецька шляхта отримувє земельні володіння з обов'язком нести військову службу. Хоча унія формально й зрівняла у правах українську шляхту з польською, це був суто формальний акт, не виконаний реальним змістом. Відповідно, триває процес боротьби за піднесення соціального статусу та перетворення боярських земельних у новийшину шляхетську власність. Починаючи з 70-80-х рр. XVII ст. любецькі бояри стають одним із ешелів поповнення козацьких лав.

Ключові слова: Річ Посполита, Любецьке староство, Люблінська унія, любецька шляхта, військова служба, зем'яцтво, боярство, землеволодіння.

Згідно Люблінської унії 1569 р., Київське воєводство, а відповідно і Любецька волость, відійшли до Польської корони. Відбулося й зміна адміністративного підпорядкування регіону, а саме волость став староством.

На думку дослідників, саме на останню третину XVI – початок XVII ст., припав період максимального розвитку регіону, зокрема, відбувалося енергійне "виправлення українних замків і впорядкування відносин серед тамтешніх жителів" [1, с. 19]. Змінюється і соціальний статус військовослужбових населеників регіону – служебної (зобов'язаної "службами") шляхти. На думку Н.Яковенко, описів Люблінської унії з розмаїття військовослужбової людності виокремились три верстви привілейованого стану: князі, зем'яни-шляхта (усі "благороднонароджені", незалежно від повного чи неповного, як у зем'ян-ленників, правового статусу) та королівські бояри – військовослужбовий елемент, який посідав проміжне місце між шляхтою та селянством [2, с. 80]. Слід зазначити, що у Любецькому старостві співіснували представники усіх цих прошарків. Як і раніше, представники військовослужбових категорій населення були зобов'язані нести службу, у противному разі вони втрачали свої землі. Усі верстви "шляхетського народу" набували право вільно розпоряджатись своїми маєтностями – продавати, дарувати, обмінювати, закладати та ін. [3, с. 358 – 360, 366, 372]. Люблінська унія вивільнила бояр-шляхту з-під присуду державців [4, арк. 82 зв.], а постійна військова служба була замінена участю у шляхетському ополченні: "інших нікоторых повинностей и работ до замку нашого любецького подлинити не обов'язком, але й привілеєм, відбулося остаточне відокремлення шляхти від міщанства [4, арк. 88, 93 зв.; повинни]" [5, с. 7; 6, с. 304 – 305]. Саме після 1569 р., коли військова служба стала для шляхти не лише дарувати, але й привілеєм, відбулося останочне відокремлення шляхти від міщанства [4, арк. 88, 93 зв.; 7, с. 1]. Реально пронос зрівняння у правах з польською шляхтою затігнувся до середини XVII ст. Поступово відбулося й усвідомлення українською елітою соціальних цінностей властивих польській шляхті, яка стала взірцем для української аристократії [8, с. 56 – 57]. У Любецькому старостві це зумовило часту зміну власників, коли дрібна шляхта втрачає свої володіння, або ж, навпаки, набуває нових маєтностей.

1 липня 1570 р. Сигізмунд II Август звільнив любецьких бояр та міщан як від старих, так і від нових "мыт и поборов" [9, арк. 42 – 43]. На думку О.Грушевського, скасування мита було зумовлено потребами заеззєння продовольства до міста, адже "місцеві турботні умови не давали можливості поширювати сільське господарство" [10, с. 288].

Трипала практика підтвердження старостинських пожалувань королем. 26 червня 1570 р. любецький шляхтич Василь Розсудевський "с. Києва" отримав підтвердження "на землю Розсудевську (с. Розсудів) и озеро Святое и на три его службы людей осельх при замку Любецком", налічких от "пана Киевского" (на той час він був й київським капітаном) П. Салети [9, арк. 15 – 17]. Недавром В. Розсудевський став київським підстаростою. До 1570 р. що посаду займав Семен Гринкевич, Рянгому маєтність – с. Новоселншо він заклика у заставу В. Розсудевському. Не повернувши борг, він втрапив свій король его милости теж в той застає держал до иншого научи" [9, арк. 17 – 17 зв.]. Новий підстароста був викликаний до Варшави, де 6 липня 1570 р. отримав ще один королівський привілей – "вызволенне от мандату... на учиненне присяги ку Короне, о котороу пован" [9, арк. 18].

10 липня 1570 р. у Варшаві "Бодрии замку... любецкого" Мануїл Волотович-Александрович знову був затвержений на посаді любецького вієта (обрання відбулося ще 1561 р.) [11, арк. 92 – 96 зв.].

Зем'яни Ружичі здобули шляхетські права на Захоловищину (Заостровищину), родина Гришичів – на частину Неданчицької землі та Стоборовищину, бояри Чермериши отримали право на Пісочну (Пісчану) землю, Теремичі – на Ждановищину (неподалік с. Кувечичі), бояри Сичковські (Шуковські?) – на Голенищовищину, а Лиховидовичі – на Сільчанщину [7, арк. 185 – 188, 222 – 223, 225 – 227, 387, 390, 395, 398; 17, с. 88 – 93, 122 – 126, 196 – 206]. Вже згадані бояри Милковичі отримали право власності і на Кувечичий "грунт" (с. Кувечичі на р. Свіші), Більдянський острів (Будлянищину), Смоліголову (с. Смоличівка), Сірховищину (с. Серхове біля Брехунів) та "урочище" над р. Пакулюкою [7, арк. 188, 223; 17, с. 92 – 93, 122 – 123].

Боярин любецького замку Васко Климович отримав від Сигізмунда II Августа "за правом вечним" частину Розсудівської землі, яка мала три "служби" із зобов'язанням "острог меский робить і попрацювать" [7, арк. 186; 17, с. 89].

1571 р. Сигізмунд II Август надав боярину Василю Кривошиї з "другими обывателями замку Любецкого" маєстності у с. Неданчичі [7, арк. 388 – 389; 17, с. 197 – 198; 19, с. 639]. На сеймі у Варшаві 1571 р. король звільнив бояр Кувечичів від усіх повинностей, крім візду на військову службу [13, с. 27; 14, с. 228; 17, с. 93; 20, арк. 278]. Як слушно зауважив О.Яблоновський, внаслідок отримання цієї королівської грамоти Кувечичі з боярської верстви перейшли у зем'янську [15, с. 664 – 666].

Королівське підтвердження на права і маєстності було надане і родині Болотовичів-Кувечичів, що у 1622 р. пред'явили ревізорам привілей Сигізмунда II Августа, наданий "на конфірмації у Варшаві" 1571 р. Король звільнив їх від "усіх повинностей, залишивши лише військову службу" [7, арк. 227; 17, с. 126].

Родина Масловичів та Семаковичів пред'являли люстраторам привілей Сигізмунда II Августа на Щуровищину (Щуковщину?) та Моравельщину, у якому король підтверджував старовинне пожалування на ці землі любецького державці О. Гаштольда (1516 – 1542 рр.) [7, арк. 225 – 226; 17, с. 125].

1571 р. половина с. Антоновичі була визнана "вотчимим володінням" шляхтичів Юскевичів-Красковських [21, арк. 127]. Сигізмунд II Август надав цій родині також "остров обрубний Красная гряда" (с. Красковське), яким вони володіли разом з Богущами [12, с. 100; 22, арк. 43]. Відомі, інша гілка цієї родини – шляхтичі Юскевичі-Красковські отримали частину Голенищівської землі [22, арк. 40 – 41; 23, арк. 745 зв.].

Бояри Злоби отримали грунт Погорільській з селищем Погорище [24, с. 301]. Крім того, за даними О. Яблоновського, за королювання Сигізмунда II Августа здобули земельні володіння бояри та зем'яни Жиховидовичі, Ружичі, Феремичі, Юдовичі, ймовірно Ворошильські та Силічі [15, с. 639; 25, с. 35]. Серед пожалувань Сигізмунда II Августа історик називав Сиятинську землю (с. Сиятин?) на Суховирській "острові", Коченську землю з с. Гальково (Галків) біля Любеча та боярські землі Яриловичі (у дельті річок Сож та Немільна) [26, с. 266]. У привілей Стефана Баторія 1579 р. шляхтичу Олехновичу на с. Яриловичі зазначалося, що це пожалування він отримав від Сигізмунда II Августа [27, арк. 197 – 197 зв.].

На привілей Сигізмунда II послідалися 1616 р. власники частини Голенищовщини зем'яни Данило та Григорій Демидовичі та Логіновичі, власники Обиймовщини. Разом з ними привілей на землю Погарську та Малинську отримали зем'яни Антоновичі [28, арк. 49 – 49 зв.].

Але далеко не усім родинам вдалося набутися королівських пожалувань із затвердженням прав на маєстності. Дехто, навіпаки, втратив їх. Це стосується зокрема, Більдих, що втратили Більдянський острів (Будлянищину) [13, с. 26]. Зубожіння дрібної шляхти зумовлювало її появу у козацьких лавах. Під час королівських ревізій значна частина боярства (головним чином бояри-слуги) позбавлялася земельних володінь, оскільки шляхетські права визнавалися лише за наявності королівських чи старостинських грамот. У разі їх відсутності шляхтич автоматично позбавлявся усіх прав і переходив до нижчих прошарків суспільства (селянства, козацтва чи міщанства) [29, с. 9 – 10, 15; 30, с. 33 – 44]. Ймовірно, землі втратили й родина бояр Любечан, Криковичів та Квіткових, представники яких, записані до реєстру живих (запорозьких) козаків, брали участь у поході на Москву 1581 р. [31, с. 154 – 157, 159 – 164]. Одним із сотників С. Наливайка у 1596 р. був Козловський [30, с. 207], вочевидь, представник любецької боярсько-зем'янської родини Козлів (Козловичів, Козловських).

Як бачимо, значна частина королівських грамот була надана на воєнному праві, тобто за умови несення військової служби з відповідної маєстності ("служби") під проводом старости [25, с. 24, 34 – 35]. Деяка частина любецького боярства та зем'ян-ленників здобула вищий зем'янсько-шляхетський статус. Згадані вище майже 60 родин любецьких бояр та зем'ян становлять далеко не повний перелік тих, хто отримав 1571 р. королівські грамоти. Близько половини їх здобули статус зем'ян-ленників чи зем'ян-дальників на боярських службах. На один "остров" чи "землю" припадали дві-три родини, а, ймовірно, на Сільчанщину та Більдянищину – по чотирі, на Сірховищину та Кувечичий острів, а, як виняток виглядають невеликі за розміром Малківська земля (с. Кукарі) бояр Татаринських і Кукар, та Макововська (хутір Тупчівський) зем'ян Тупчів.

Герб Любич (рід Тупич)

Ухвала Люблінського сейму 1569 р. містила низку параграфів, що обумовлювали необхідність люстрації на терені інкорпорованих до складу Речі Посполитої Волині та Київщини. Тут люстратори мали переписати усі маєстності, що могли бути передані у ленне земельне володіння, та визначити розмір оподаткування. На думку Р. Майбороди, люстрування Київського воєводства у 1569 – 1570 рр. незважаючи на постанову сейму, ймовірно не проводилося [32, с. 21, 24]. В інвентарі 1570 р. Любеч не згадується (не виключено, що староста просто не впустив до замку люстраторів).

У 1579 р., коли склався поборовий реєстр "людності на службі військовій" Київського, Волинського та Брацлавського воєводств, Любеч також не описувався, бо любецький підстароста також не впустив ревізорів до замку ("не допустил людність... переписувати") [31, с. 150, 152].

Описувалось Любецьке староство лише під час проведення поборового реєстру 1571 р. (на жаль, О. Яблоновський опублікував цей документ, на сьогодні втрачений, лише частково) [15; 31].

Незважаючи на зміну державної приналежності Київського воєводства, уряд любецького старости та київського каштеляна аж до своєї смерті у 1580 р. продовжував займати Павло Сапєга.

Від початку його старостування до 1571 р. до нас дійшли відомості лише про одне старостинське пожалування любецькій шляхті. 1595 р. родина Розсудівських посилалася на лист старости 1561 р. шляхтичу Василю Климовичу-Розсудівському на Розсудівську землю [33, арк. 131 – 131 зв.]. Вочевидь, це пов'язано з практикою обмеження у середині XVI ст. права старост на роздавання земельних маєстностей, хоча старостинські надання і надалі мали місце за аказіакою великого князя або за умови служби "до воли і ласки господарской" [34, с. 72]. Цікаво, що усі інші земельні пожалування П. Сапєги були надані у мирний час, між 1571 та 1576 рр. (коли завершилася Ливонська війна 1560 – 1570 рр., а війна з Московщиною 1577 – 1582 рр. ще не розпочалася) [6, с. 490].

Серед наданих П. Сапєго земельних маєстностей на воєнному праві слід згадати пожалування боярам Антоновичам і Янковичам частини Зміївського острова ("ведлуг ограничения и раззеду пана Павла Ивановича Сапєги, каштеляна киевского и старосты любецкого") [35, с. 218]. Від П. Сапєги здобули підтвердження на Мотківську землю із Сірхівською пашнею боярські родини Татаренків та Міхнових, а на Бровенцищину – бояри Мишуковичі (Мишукови) [7, арк. 188; 17, с. 92].

Після смерті П. Сапєги любецьким староостою став Андрій Іванович Вишневецький (волинський каштелян (1568 – 1572), брацлавський староста (1572 – 1576), волинський воєвода (1576 – 1583), любецький староста (1580 – 1583). З появою нового старости були пов'язані звернення любецької шляхти на початку 80-х рр. XVI ст. до королівської влади та набуття нею нових королівських грамот. Як відомо, політика старост по відношенню до околичної шляхти зводилась до спроб повернути її під свою зверхність, відібрати земельні володіння, примусити виконувати повинності на замок тощо.

Саме тому за королювання Стефана Баторія (1576 – 1586) любецькі бояри намагались підтвердити свої права на раніше надані володіння. 2 серпня 1578 р. королівський універсал на села Савичі та Хрєковичі отримав Станіслав Клопоцький [27, арк. 172 – 172 зв.]. 16 травня наступного року підтвердження на п'ять "служб" у Яриловичах здобув шляхетний Стефан Олехнович (Стецький), причому зазначалося, що це пожалування було надано Сигізмундом II Августом [27, арк. 197 – 197 зв.]. Серед королівських привілеїв слід згадати затвердження у 1580 р. на вальному коронному сеймі у Варшаві любецького боярина та любецького вїйта Мануїла Болотовича на уряді, причому за ним знову закріплювалася рангова маєстність – Мікрєнський острів [14, с. 195].

1581 р. Стефан Баторій затвердив за боярином Василям Кривошиєю-Неданчичем з "другими обывателями замку Любецкого" маєстності у с. Неданчичі. Того ж таки року свої права на володіння Кувечичькою землею, Більдянищиною, Смоліголовою та Сірховищиною підтвердили зем'яни Бивалкевичі [17, с. 197 – 198; 13, с. 26 – 27; 14, с. 79, 228; 20, арк. 278].

Практично в усіх пожалуваннях любецькому боярству йшлося про необхідність нести кінну військову службу. Як правило, любецькі бояри з кожного володіння (чи його частки) виставляли по одному вершнику від родини. Адаже специфікою посполитого рушення у Речі Посполитій була наявність у його складі лише кінних воїнів, для шляхти вважалося зневажливим служити в піхоті [36, с. 119]. Крім військової служби, любецьке боярство та частина зем'янства продовжували сплачувати податки "на замок", причому сума податку "з димов та земель зем'янських" дорівнювала 20 грошам [31, с. 30].

Як уже зазначалося, любецькі бояри, особливо після Люблінської унії, всіляко намагались перейти до зем'янсько-шляхетського стану. Доказом цього можна вважати несподівані розбіжності у змісті двох копій одного документу – підтвердження Стефаном Баторієм 1581 р. привілею Сигізмунда II

33. ЦДАК України, КМФ-36, оп. 1, спр. 200.
34. Довнар-Запольський М. В. Українське староства в першої половині ХVІ в. / М. В. Довнар-Запольський. – К.: Типографія Імп. університета св. Володимира, тип. акц. общ-ва "Печатня изд. дела" Н. Т. Корчак-Новицкого, 1908. – 118 с.
35. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Кн. 6. Уезды: Новгород-Северский, Сосницкий, Городницкий, Конотопский и Борзенький. – Чернигов: Земская типография, 1874. – 341 с.
36. Янушкевич А. М. Вяткає Княства Літоўскае і Інфлянцкая вайна 1558 – 1570 гг.: манатрафі / А. М. Янушкевіч. – Мінск: Медісонт, 2007. – 356 с.
37. Лазаревский А. Л. Обзорение Румянцевакой описи Малороссии / А. Л. Лазаревский. – Чернигов: Губернская типография, 1866. – Вып. 1. – 390 с.
38. ЦДАК України, КМФ-36, оп. 1, спр. 197.
39. Зимницька С. П. Родові володіння Вишневецьких на території Волині, Брацлавщини і Київщини в рецесії українських і польських істориків / С. П. Зимницька // Гуманітарний журнал. – 2005. – № 1–2. – С. 127–133.
40. Татишев Ю. В. Черниговские архивы (отчет о командировке в Черниговскую губернию в 1899 году) / Ю. В. Татишев. – Харьков: Типо-Литография "Печатное дело", 1901. – 33 с.
41. Лазаревский А. М. Лист князя Александра Вишневецкого подданым Лоевского староства на бортнуо землі около перешеного Замглая / А. М. Лазаревский // Киевская старина. – 1902. – № 1. – Отд. II. – С. 14–15.
42. Лазаревский А. Л. Исторические заметки о некоторых селах Черниговской губернии / А. М. Лазаревский // Черниговская памятка на 1896/97 год: Карманная справочная книжка. – Чернигов: Губернская типография, 1896. – Отд. III. – С. 1–32.

Ігорь Кондратьев

ПОСЛЕДСТВИЯ ЛЮБЛИНСКОЇ УНІЇ 1569 Р. ДЛЯ СЛУЖЕБНОЇ ШЛЯХТЫ ЛЮБЕЧСЬКОГО СТАРОСТВА КИЄВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА

Люблинська унія 1569 р. привела к изменению государственного подчинения Любечского староства. Как и ранее, любечская шляхта получает земельладения с обязательством нести военную службу. Хотя уния формально и сражняла в правах украинскую шляхту с польской, это был не наполненный реальным содержанием формальный акт. Соответственно, продолжается процесс борьбы за повышение социального статуса и превращение боярских земельладений в полноценную шляхетскую собственность. Начиная с 70-80-х гг. ХVІ в. любечские бояре стали одним из источников пополнения казачьих рядов.

Ключевые слова: Речь Посполитая, Любечское староство, Люблинская уния, любечская шляхта, военная служба, земляничество, боярство, земельладение.

Ігорь Кондратьев

OUTCOMES OF THE 1569 UNION OF LUBLIN FOR MINISTRY GENTRY OF LYUBETCH STAROSTVO IN KYIV PROVINCE

The Union of Lublin of 1569 led to a change in state submission of Lyubetch starostvo. Although the Union formally equalized local gentry with the Polish one in rights, it was a ring status and transformation of boyars' landownings into full gentry ownership continues. Since the 70-80ies of ХVІ cent. Lyubetch boyars became a source of replenishment for Cossacks ranks.

Key words: Polish-Lithuanian Commonwealth, Lyubetch starostvo, the Union of Lublin, Lyubetch nobility, military service, zem'ianstvo, boyars, landownership.